

Gyermán Tibor

## MŰEMLÉK VÉDELEM

A közvetlen műemlékvédelem olasz földön született. Ugyanis az első rendeletet a műemlékvédelemről II. Pius pápa 1462-ben adta ki. A másodikat pedig IV. Sixtus pápa 1474-ben. Ezek a rendeletek foglalkoznak a műemlékek védelmével, konzerválásával, pusztulásuk megakadályozásával. Velencében 1773-ban, Firenzében pedig a XVI. sz. elejétől történnék társadalmi intézkedések. Egész Európában hatását érezte az 1802-es rendelet, melyet VII. Pius pápa adott ki. Erre épültek a későbbi törvények is. Ezt alkalmazzák pl. Napóleon hadjáratai idején, amikor megtiltják a műemlékek Franciaországba való kiszállítását, az építészeti emlékek lerombolását, más célokra való fordítását vagy engedély nélküli restaurálását. Több európai országban elrendelik a magántulajdonban levő műemlékek bejelentési kötelezettségét és jegyzékbe foglalását. Szabályozzák az ásatások során előkerült emlékek védelmét. Továbbá fontosnak tekintendő az 1820-as ediktum, amely 1902-ig volt hatályban és alapul szolgált a többi későbbi általános törvény meghozatalához. Ennek kapcsán alakítják meg a Műemlékek Bizottságát, amely inkább csak védelmező szerv volt. Az 1892-ben meghozott és a gyűjteményekről rendelkező törvény a XX. sz. kezdetére már elavult. Az újabb kérdések megoldását számos új törvény szabályozza, az adott ország lehetőségeitől függően.

A szervezett műemlékvédelem tehát csak a közelmúltban kezdődött. Manapság már köztudott, hogy az egész világon gazdag táranyaga létezik az emberi kultúrának. Az emberiség anyagi és szellemi kultúrájának anyagát először a múzeumokban őrizték. (A muszseion szó görög szó s eredetileg a múzsáknak szentelt ligetet jelentette.) Ma a múzeumok a tárgyak gyűjtésével, megőrzésével és konzerválásával foglalkoznak. A mediterrán antik kultúra első muszseionja az alexandriai volt, amely eleinte inkább csak könyvtárból állt, később azonban más gyűjteményekkel is gazdagodott.

Az igazi és szervezett gyűjtés csak a reneszánszban indult el. Ebben az időben számos múzeumnak vetették meg az alapjait. Legjelentősebb-

nek Cosimo Medici gyűjteményét tekintjük. A többi európai múzeum a XVIII. században nyitja meg kapuit.

Napjainkban a műemlékvédelem egy igen szerteágazó és összetett tevékenység. De voltaképpen mit is tekintünk műemléknek? Műemlék minden ingó és ingatlan, amely művészeti, néprajzi, történeti, archeológiai vagy etnográfiai értékekkel bír, beleértve a paleológiai, praehistoriai és a primitív civilizáció tárgyait, a kódexeket, a kéziratokat, a levélgűjteményeket, a nevezetes okmányokat, az ősnymtatványokat, és metszeteket. Ide tartoznak az építmények, a parkok, kertek és az arborétumok. Műemlék minden anyagi produktum, alkotás, amely egy régióhoz, néphez vagy nemzethez fűződik és környezetétől elválaszthatatlan. Minden műemlék függvénye egy kornak, a társadalmi változásoknak, a fejlődésnek. Benne jelen vannak a mikrokörnyezeti adottságok is. Felismerhető a műemlék és környezetének eredeti viszonya, kapcsolata a kor valóságával. Magába rejtja a funkcionális viszonyokat, mind gyakorlati, mind eszmei téren. Ezért történelmi értéket képvisel. A kutatónak minden tárgy, építmény a mérlegelés tárgya. Érdeklő, hogy vajon az eredeti viszonylatuk visszaállítása vagy a változás, a fejlődés, a történelmi mozgás tipikus jellegének tudatosítása jelent-e értéket? Mindig ez a kulcskérdés. Azonkívül minden műemléknek van egzisztenciális része, amely elszakíthatatlan a környezettől.

Nem másodlagosak a népi műemlékek sem. Társadalmunk kötelességének tartja a nép tárgyi és szellemi alkotásainak védelmét, konzerválását. Annál is inkább, mivel e térség történelmi múltja és jelene sajátosan heterogén. Kötelességünk védeni a jelentős értékeket, melyek egyben gazdasági-társadalmi és kulturális fejlődésünk bizonyítékai. Ezek a néprajz szempontjából is kiemelkedőek, s noha jelentős anyagi áldozatokat igényelnek, mégis át kell őket menteni az utókornak. Törődnünk kell a népi építészet hagyatékaival, még ha kevésbé értékesek is.

A mediterrán államokban egységben él régmúlt és jelen, élő és holt műemlékek vegyülnek egymás között. Az élő városokat a romkertek szakítják meg, parkok és modern negyedek veszik körül. Ez a laikus számára zavarossá vagy szétdaraboltta teszi a városképet. Pedig nem így van, mert az antik kor szépe megfér a középkorral, ez pedig a reneszánszsal, a barokkal stb. Hazánkban is több város tele van építészeti remekművekkel, szobrokkal, emlékművekkel.

Az építményeknek stratégiai jelentőségük is volt. A megerősített várak, városok csak a legközelebbi környezetnek és a város lakóinak nyújtottak védelmet, biztonságot. Ezért rendkívül fontos stratégiai szerepük volt pl. a végváraknak. Hazánk területén a török elleni harc tette szükségessé a védelmi vonalak kiépítését.

A városok történelmi magvát „műemlék jelentőségű területté” kell nyilvánítani. Ezekről ma is leolvashatók a történelmi fejlődés nyomai, részletei. Ma már mindenütt felismerték, hogy az évszázados értékek megőrzése az utókor számára egyetemes feladat. Ilyen esetben pl. egy város térbeli részeinek összessége szétválaszthatatlan. Ez városunknak is

elvitathatatlan kulturális kötelezettsége. Napjaink sokat vitatott műemlékproblémája a történelmi városmag megóvása.

Sokan nincsenek tisztában, hogy mit jelent a védettség. Nem jelent csupán bontási és építési tilalmat, hanem inkább gát, amely a körülhatárolt településrész életét megőrzi, történelmi kialakultságában megállítja, változatlanul fenntartja. A még élő városrészt, emlékműveket helyreállítja, konzerválja, restaurálja. Igyekszik a műemlékek ésszerű, helyes felhasználását összekötni, végül is revitalizálni. A műemléki jelentőségű területet elsősorban a műemlékvédelmi intézet a városrendezési intézettel egyetemben határozza meg. Itt már nemcsak a műemlékről, hanem sokkal többről van szó.

Minden település kialakulása kapcsolódik egy történelmi folyamathoz. E fejlődés során kialakult városok történelmi magvát ma is meghatározhatjuk.

A történelmi városmagot példásan határozták meg Zomborban és részben Szabadkán. Ide nemcsak a műemlékek tartoznak, hanem bizonyos épületek is, amelyek meghatározott stílusjegyeket viselnek magukon.

Szabadka a múlt század második felében gyors fejlődésnek indult. A lakosság gazdagabb rétege palotákat vagy nagy bérházakat épít, majd később az egészségesebb, periférikusabb zöldövezetben villákat, különösen Palicson. Így a központot a legigényesebb lakosság foglalja el. Ide építik a középületeket, a közhivatalokat és az iskolákat. Az ilyen történelmi települések minden szempontból, történelmi fejlődésük kialakulásában és stílus szempontból is megvizsgálhatók. A restaurálási tervek kidolgozásában az említetteket szem előtt kell tartani, meg kell vizsgálni, hogy vajon kellő módon tartalmazza-e a vázolt műemléki vonatkozásokat.

A városfejlődés vizsgálásánál tekintetbe kell venni az úthálózat kialakulását, a telekalakulást, a települést, a háborús pusztítások hatásait. Ezek alapján kell megállapítani a városmag és az egyes építmények rekonstrukciójához szükséges anyagi feltételeket. További cél a városkép javítása. A városméretű rekonstrukcióhoz hozzátartoznak a parkok és a térszobrok, sőt olykor egy ódon fa is. Gyakran a reurbanizációval egy egész épületet, templomot, görgőkön helyeznek megfelelő helyre.

A történelmi mag meghatározásánál első lépésként el kell készíteni a műemlék jelentőségű terület részletes rendezési tervét. Meghatározzuk a város védett részének szerepét a jövőbeni fejlődésben. Ezzel kapcsolatban arra kell törekedni, hogy a fejlődés igényeinek megfelelően az új városközpont fejlesztése lehetőleg a régien kívül, mellette, vagy vele valamiféle kapcsolatban létesüljön. Semmi esetre sem szabad úgy alakulnia, hogy az a történelmi környezetet szétfeszítse vagy megsemmisítse. A védett területen belül meghatározható annak használati célja, tartalma. Az új beépítésnek idomulnia kell a régihez, hogy ne rombolja szét a régi épületeknek sem a volumenjét, se településszerkezetét, és utcáit, illetve az ezek által alakított városképet. Nem mellékesek a homlokzati

színezések sem, a közvilágítás korszerűsítése és a közterek esztétikai megoldásai. A fő forgalmi utaktól a történelmi magvat feltétlen óvni kell. A zajártalmak sok kárt okoznak.

A műemlékvédelmi munkában fontos és első lépés a dokumentáció rendezése. A kidolgozott tervek alapján rögzíteni kell a helyváltoztatás mikéntjét. A tudományos dokumentáció tanulmányokból, dokumentumokból, fotóanyagokból, tervrajzokból, a munkával kapcsolatos iratokból és felmérési rajzokból áll. A dokumentáció elkészítésénél mindig igazodunk a feladat természetéhez. E munkában a legtöbb problémát az eredeti térképezések feltárása okozza. A szobroknál pedig az, hogy gyakran veszítenek történelmi időszerűségükből. Attól még műemléki jellegét megőrizheti, hogy elvesztette emlékmű jellegét.

Gyakran előfordul a funkcióváltozás kérdése, amely tovább kapcsolódik az eredeti forma helyreállításához. Külön gond az eredeti anyagok kiegészítése, felderítése.

A műemlékvédelem kiterjed a síremlékekre is. A század elejétől egyre fokozódik a síremlékek iránti érdeklődés. Számtalan szöveges följegyzésről tudunk, melyekről rajzok, fotók, vagy egyéb dokumentumok vannak. A sírjel, voltaképpen emlékjel, melyet a halottnak állítunk, azzal a céllal, hogy temetési helyét megjelöljük és emlékét megőrizzük. Ezek lehetnek emlékművek és műemlékek egyaránt.

Hazánkban a voltaképpeni műemlékvédelem az 1945-ben meghozott rendelettel kezdődik el. Ez előíranyozza a szervezett és intézményes műemlékvédelmet. Mindentől függetlenül mondhatjuk, hogy a műemlékek megvédése érdekében nem fejtettünk ki kielégítő tevékenységet. A meghozott törvények nem voltak mindig hatásosak. Érthető vagy érthetetlen okokból hiányosan hajtották őket végre. Ez viszont nem mondható egyértelműnek, mert egyes régiókban példásan dolgoztak. A Szabadkán székelő Községközi Műemlékvédelmi Intézetnek, melynek tevékenysége kihat egész Észak-Bácskára, bőven akad tennivalója, mert igen gazdag hagyatékkal rendelkezik. Városunk az első világháború után Jugoszlávia harmadik városa volt, s ennél fogva jelentős gazdasági és kulturális tényezője. Gazdag levéltári anyagában régi könyvek és eredeti dokumentumok találhatóak. Az Intézet közelmúltja az 1959-es és az 1963-as törvényekhez fűződik. Ezek a törvények már alkalmazkodtak a társadalmi fejlődés követelményeihez. Először irányozzák elő a társadalmi irányítás bevezetését és a szakszolgálatok tevékenységét.

A régi Jugoszláviában nem létezett műemlékvédelmi törvény. Valamilyest érintette ezt az 1929-es törvény erdőkre vonatkozó szakasza. 1931-ben hozzák meg a Városrendészeti törvényt, majd 1938-ban a nemzeti parkokra vonatkozó rendeleteket. Ezek a törvények azonban inkább az állam és a tulajdonos közötti jogviszonyokat rendezik. Részint foglalkoznak az építmények és az enteriőrök megőrzésével, de nem foglalkoznak kifejezetten a műemlékvédelemmel. Csak azokat az épületeket helyezik védelem alá, melyek a védelem alatt levő erdőben vannak. Egyik törvény sem tesz említést arról, hogy kire vonatkozik és ki

köteles betartani. A vajdasági műemlékvédelem története az 1872-es, ill. az 1881-es magyarországi törvényekhez fűződik.

A Vajdasági Műemlékvédelmi Szolgálat az 1948-as törvénnyel kezdett működni. 1951-ben alakul meg a Szerb Szocialista Köztársaság Műemlékvédelmi Intézete, amely már tudományos kutatásokat is végez. Ennek keretében működik egy osztály az újvidéki Vajdasági Múzeum keretein belül. Az anyagi lehetőségek igen szerények és a szakkáder sem olyan, hogy széles területen végezhetne tudományos és kutatómunkát. Tevékenysége inkább csak az ismert vagy a közelmúltban emelt emlékművekre terjed ki.

A Tartományi Végrehajtó Tanács 1951-ben hozott határozatot az önálló Vajdasági Intézet létrehozásáról, azzal a feladattal, hogy tudományos kutatásokat is végezzen. Az újvidéki Intézet után Sremski Karlovcin is alakult egy ilyen intézet, ám bebizonyosodott, hogy a két intézet sem tudja kellőképpen ellátni tevékenységét. Szabadkán a Kultúr-otthon keretén belül 1975-ben, illetve 1978-ban alakult meg a Műemlékvédelmi Szolgálat. Sokat küzdöttek egy-egy műemlék megvédéséért, mert az illetékesek hozzáállása nem volt mindig dicséretes.

A községünkben székelő Műemlékvédelmi Intézet végleges megalakítása még folyamatban van. Voltaképpen működése azonban már 1980 novemberétől fennáll. Az Intézetben együtt dolgozik művészettörténész, történész, műépítész archeológus, szobrász, néprajzkutató, fényképész, jogász és dokumentációrendező. Együttműködik a Tartományi Intézettel, de tervében van a hazánk többi részében levő hasonló intézetekkel, sőt a más országokkal való együttműködés is.

### *Rezime*

#### Zaštita kulturnih spomenika

Napisani članak sadrži:

- kratak istorijski pregled od 15. veka, delom u Evropi, delom kod nas,
- o zaštitnim i zakonskim merama između dva svetska rata, o raznim zakonskim i ustanovnim merama i propisima,
- o osnivanju republičkog i pokrajinskog Zavoda za zaštitu spomenika,
- o formiranju službe u okviru Doma kulture u Subotici,
- o formiranju Međuopštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Subotici.

*Summary*

Protection of Cultural Monuments

The article contents:

- skort historical outline from the 15th century, partly european partly our own;
- protectional and legal measures between the two world wars;
- establishment of a republical and provincial institute for the protection of monuments;
- establishment of a service within the House of Culture in Subotica;
- establishment of an Intercommunity Institute of protection of cultural monuments in Subotica.